



UDK: 373.22

Saodat BOYBO'RIYEVA,

Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi katta o'qituvchisi

E-mail: ssaodatboy78@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor X.Xudoyqulov taqrizi asosida

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQIY MULOQOT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH JARAYONINI PEDAGOGIK QO'LLAB-QUVVATLASH

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini ifodalovchi ijtimoiy, kommunikativ va nutqni rivojlantirishning tarkibiy qismlaridan biri sifatida muloqot madaniyatini tarbiyalashning dolzarbligi va zarurligi asoslangan. Og'zaki muloqotning xususiyatlarini aniqlash uchun muallif bolalarni kuzatish, muloqot madaniyatini tarbiyalash ishlari mazmunini, uni amalga oshirishning tizimlilikini tahlil qilish, "Oilaviy rasn" proyektiv texnikasi, ota-onalar bilan suhbat kabi diagnostika usullari majmuasidan foydalanishni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Nutqiy muloqot, nutqiy muloqot madaniyati, nutqiy muloqot madaniyatini rivojlantirish, nutqiy muloqot jarayonini pedagogik qo'llab-quvvatlash.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ПРОЦЕССА РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ РЕЧЕВОГО ОБЩЕНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье акцентируется внимание на актуальности и необходимости воспитания культуры общения как одного из компонентов социально-коммуникативного и речевого развития, представляющего основные направления развития дошкольников. Для определения особенностей устного общения автор предлагает использовать комплекс диагностических методов, таких как наблюдение за детьми, анализ содержания воспитания культуры общения, системность его проведения, проективную методику «Семейная картинка», говорение, родителю.

Ключевые слова: Речевое общение, культура речевого общения, развитие культуры речевого общения, педагогическое сопровождение процесса речевого общения.

PEDAGOGICAL SUPPORT OF THE PROCESS OF DEVELOPING THE CULTURE OF SPEECH COMMUNICATION IN PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

The article focuses on the relevance and necessity of educating communication culture as one of the components of social, communicative and speech development, which represents the main directions of development of preschool children. In order to determine the characteristics of oral communication, the author suggests using a set of diagnostic methods, such as observing children, analyzing the content of communication culture education, the systematicity of its implementation, the projective technique of "Family Picture", and talking to parents.

Key words: Speech communication, speech communication culture, development of speech communication culture, pedagogical support of speech communication process.

Kirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqoti madaniyatini tarbiyalashda katta ahamiyatga ega, chunki hayotning ushbu davrida ijtimoiy kommunikativ, kognitiv va nutq rivojlanishining asoslari shakllanadi. Kun davomida u turli yoshdagi, xarakteri, xulq-atvori, kayfiyati, qobiliyatlari, qiziqishlari, istaklari va ehtiyojlari bo'lgan bolalar va kattalar bilan aloqada bo'lishi kerak. Bolani har tomonlama rivojlantirish uning insoniyat tajribasi, bilimlari, qobiliyati va madaniyatining saqlovchisi bo'lgan kattalar, muloqoti tufayli insoniyatning ko'p asrlik tajribalarini o'zlashtirish asosidagina amalga oshiriladi. Mazkur jarayonning amalda tadbiqini esa insoniy muloqotning eng muhim vositasi – til orqaligina yetkazish mumkindir. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarga ta'lim–tarbiya berishda eng asosiy vazifalardan biri bolalarga ona tilida so'zlashni o'rgatish, ularning nutqini rivojlantirish va ularni nutqiy munosabatga, muomalaga o'rgatishdir[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish, ta'lim–tarbiya berishda pedagogik va axborot kommunikatsiya, texnologiyalarini joriy etish,

tarbiyalanuvchilarda nutq o'stirish va mustaqil fikrlashga o'rgatish tizimini rivojlantirishning falsafiy, pedagogikpsixologik masalalari bo'yicha malakatimiz olimlaridan N.Alavutdinova, M.Zayniddinova, V.Karimova, R.Sunnatova, Z.Nishonova, K.Kenjabayeva, J.Musayev, Sh.Nurullayeva, Q.Husanboyeva va boshqalar[2], MDH olimlaridan, E.V.Sokolov, B.V.Busheleva, O.S. Bogdanova, L.I. Durandina, M.T. Evgrafova, L.V. Lidak, T.V. Panchenko, T.V. Purtova, L.V. Chepikova[3] izlanishlar olib borganlar.

E.V.Sokolovning ta'kidlashicha, "muloqot madaniyati" – bu "belgilar orqali ma'lumot almashishni ifodalaydigan kommunikativ faoliyat bo'lib, unda ma'lumot maqsadli ravishda uzatiladi va tanlab olinadi, o'zaro ta'sir ma'lum qoidalar va meyorlarga muvofiq amalga oshiriladi. Muloqot madaniyati – bu muloqot faoliyati sifatiga ta'sir ko'rsatadigan va unda shaxsning tizimli ishtiroki tufayli shakllanadigan umrbod shaxsiy ta'limdir" [4].

B.V.Busheleva, O.S. Bogdanova, L.I. Durandina, M.T. Evgrafova, L.V. Lidak, T.V. Panchenko, T.V. Purtova, L.V. Chepikova va boshqalarning fikriga ko'ra, muloqot

madaniyati umumiy xulq-atvor madaniyatining ajralmas qismi va shaxsning ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishining zarur sharti sifatida qaraladi. Xulq-atvor madaniyati esa "odam va inson o'rtasidagi tabiiy va oqilona xulq-atvorga, beparvo e'tiborga, xushmuomalalikka, axloq qoidalariga rioya qilishga intilish asosidagi aloqa turi" [3] sifatida taqdim etiladi.

Tadqiqotchilar maktabgacha yoshdagi bolaning ko'p qirrali rivojlanishi uchun muloqot madaniyati muhim, degan xulosaga kelishadi:

A.L. Myasnikov muloqot madaniyatining inson salomatligiga ta'sirini ko'rsatdi[5];

B.D.Furst "yurak-qon tomir kasalliklari, nevrozlar, psixonevrozlarning sabablaridan biri oilada, jamoada, jamoat joylarida muloqot madaniyatining yo'qligi" [5] ekanligini isbotladi;

M.I.Lisin fikricha, "faqat do'stona, xotirjam muloqot bolalarda ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi, bu esa, bolaning sog'lig'iga ijobiy ta'sir qiladi" [6];

M.Zufarovaning ta'kidlashicha, ijobiy muloqot maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy rivojlanishiga hissa qo'shadi[7];

K.Ibragimova muloqot madaniyatini tarbiyalash jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatining umumiy darajasiga ta'sir qiluvchi ijobiy shaxsiy fazilatlar rivojlanishini ta'kidlaydi[8].

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy muloqot madaniyatini rivojlantirish jarayonini pedagogik qo'llab-quvvatlashga mavzusiga oid mavjud adabiyotlarni shrganish, tahlil qilish, qiyosiy o'rganish.

Tahlil va natijalar. Ota-onalarning bolalarga murojaat qilish shakli ular muloqotga nisbatan hissiy ijobiy yoki hissiy salbiy reaksiyalarning paydo bo'lishiga yordam beradi va bolaning boshqalar bilan muomala qilish meyor, shuningdek, quvonch, qoniqish yoki og'zaki muloqotdan qo'rqish hissini shakllantiradi[9]. Shunday qilib, oiladagi muloqot oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning tabiatiga va bir-biriga murojaat qilish shakliga bog'liq. Oilaviy hayot jarayonidagi turli hodisalar, munosabat va murojaatlar ta'sirida yosh bolalarga muloqotning tegishli turi shakllanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning muloqot madaniyatini tarbiyalashga oid ishar mazmuni va uni amalga oshirishning tizimli xususiyatini tahlil qilishni o'rganishimiz shahodatladiki, tarbiyachilar vaqti-vaqti bilan muloqot madaniyatini tarbiyalash bo'yicha tadbirlarni rejalashtirmoqdalar. Ammo, qoida tariqasida, ular uning og'zaki shakllanishiga unchalik ahamiyat bermaydilar, chunki rejalarda kamdan kam hollarda xulq-atvor madaniyatining turli shakllarini tarbiyalash vazifasi qo'yiladi. Ba'zan u yoki bu qoidaning mazmuni ko'rsatiladi, lekin ularni amalga oshirishning o'ziga xos usullari oshkor etilmaydi. Odatda bu muammolar umumlashtirilgan shaklda tuziladi. Shu bilan birga, bu boradagi ish uslubiyatiga mutlaqo e'tibor berilmagan. Rejalarda ko'pincha quyidagi yozuvlar topiladi: "Bolalarga salom aytishga o'rgatish", "Bolalar ko'rsatilgan yordam uchun minnatdor bo'lishlariga ishonch hosil qiling", "Bolalar uydan chiqayotganda xayrlashishni unutmasliklariga ishonch hosil qiling", bolalar stol tufayli ketayotganda rahmat" va hokazo. Ta'kidlash kerakki, maktabgacha ta'lim tashkiloti xodimlarining barcha sa'y-harakatlari ko'pincha faqat axloqiy ongni shakllantirishga qaratilgan, ya'ni. bolalarni xulq-atvor qoidalar bilan tanishtiradi va turli vaziyatlarda o'zini qanday tutish kerakligini aytadi. Tarbiyachi faoliyatida maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan axloqiy qoidalarni o'zlashtirishning umumiy tizimida hissiyotlarning roli etarli darajada baholanmaydi, bolani ichki faoliyatga undaydigan axloqiy qimmatli vaziyatlardan to'g'ri foydalanilmaydi. Natijada, bolalarda har doim ham o'z bilimlarini xulq-atvorda

amalga oshirish imkoni bo'lmaydi, ular empatiya, hamdardlik, boshqa odamlarning muvaffaqiyatlaridan faxrlanish kabi ijtimoiy tuyg'ular rivojlanmaydi, eng muhimi, bolalarda harakat qilishga psixologik tayyorlik shakllanmaydi. Bularning barchasi axloq qoidalarini bilish va ularni boshqalar bilan munosabatlarda qo'llash qobiliyati o'rtasidagi tafovutga olib keladi.

Qoidaga ko'ra, ular bolalarning "katta bo'lishini" tezlashtirishga, o'z nuqtai nazariga binoan muhim bo'lgan mashg'ulotlar bilan to'ldirishga intiladilar – kitob o'qish, muammolarni hal qilish, she'rlarni yodlash, rasm chizish va hokazo.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda bolaning oiladagi his tuyg'ularini o'rganish va oila ichidagi munosabatlarning xususiyatlarini aniqlash uchun "Oilaviy rasm" proyektiv texnikasidan foydalanilgan. Asosiy vazifa – tasvir ijrosi, savollarga javoblar, bolaning oiladagi munosabatlarni idrok etish xususiyatlarini baholash, oila jamoasi a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning mohiyatini yaxshiroq tushunish edi. Berilgan ko'rsatmalar: oilangizni o'zingiz tasavvur qilganingizdek chizing. Topshiriqni bajarib bo'lgach, quyidagi savollar berildi: Bu erda kim chizilgan? Ota-onalar (opa-singillar, aka-ukalar, bobo-buvilar) qayerda? Ular nima qilishyapti? Ular qiziqmi yoki zerikdimi? Nima uchun shunday deb o'ylaysiz? Nega onani (dadani) bu rangda chizdingiz?

So'rov davomida ular bola chizgan narsaning ma'nosini aniqlashga harakat qildilar: oilaning alohida a'zolariga bo'lgan his-tuyg'ulari, nega bola oila a'zolaridan birini chizishni unutganligi va hokazo. Maktabgacha yoshdagi bolalarning rasmlari va ular bilan individual suhbatlar tahlili shuni ko'rsatdiki, aksariyat hollarda (58%) bola va ona o'rtasidagi ishonchli munosabatlar ustunlik qiladi (maktabgacha yoshdagi bolalar onani barcha holatlarda yaqin va yorqin ranglarda chizishadi), bola u bilan taassurotlarini baham ko'radi, tez-tez o'ynaydi va muloqot qiladi. Ayniqsa, qizlar chizgan rasmlarida (87%) onalariga o'xshashligini ko'rsatish istagi sezilarli bo'lib, bu turli detallar va ranglar bilan ta'kidlangan. Bu yerda, bizningcha, onam bilan yaqin munosabat, unga taqlid qilish, undan o'rnak olish istagi o'z ifodasini topgan. Bolalar rasmlarining 72 foizida raqamlar yonma-yon joylashgan edi – bu oila a'zolari o'rtasidagi do'stona munosabatlar haqida gapirdi; 28% – raqamlar bir-biridan olib tashlandi, bu bolalar va ota-onalarning tarqoqligi va ishonchsizligini ko'rsatadi.

O'zlarining chizilgan rasmlarini tahlil qilganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning 36 foizi noto'g'ri iboralarni tanladilar, bu ularni yanada chalkashtirib yubordi, duduqlandi, parazit so'zlarni ishlatdi, haddan tashqari imo-ishora qildi va shu bilan paydo bo'lgan pauzalarni to'ldirishga harakat qildi. Ma'lumotni qabul qilib, ular tez-tez suhbatdoshni to'xtatdilar va kattalar gapirganda sabrsizlik ko'rsatdilar.

Ota-onalar (ularning o'rmini bosuvchi shaxslar) bilan suhbatlashganda, biz bolalarning muloyim so'zlarni bilishlari, tengdoshlari va kattalar bilan muloqotda ulardan qanday foydalanishni bilishlari bilan qiziqdik. Suhbatlar davomida quyidagi savollar qo'yildi: Farzandingiz nutqida qanday xushmuomala ("sehrli") so'zlarni ishlatadi? U har doim ko'rsatilgan yordam yoki xizmat uchun minnatdorchilik bildiradimi? Farzandingiz kechirim so'rashni biladimi? Ovqatdan keyin rahmat? Ertalab uyg'onganda u sizga nima deydi? Bola tengdoshlari bilan qanday muloqot qiladi? va hokazo.

Suhbatlardan ma'lum bo'lishicha, ota-onalarning 96 foizi doimo o'z farzandlarini muayyan muloqot qoidalariga rioya qilish odatiga o'rgatadi: kattalar bilan salomlashish va xayrlashish, ularni ismlari va otasining ismi bilan chaqirish,

xushmuomalalik bilan iltimos qilish va ularga ko'rsatilgan xizmat uchun minnatdorchilik bildiring, suhbatga aralashmang, agar siz tasodifan itarib yuborsangiz – kechirim so'rang va hokazo.

Eng muhimi, ba'zi ota-onalar (34%) ta'kidlaganidek, bolalarning bunday so'zlarni rasmiy ravishda ishlatmasliklarini ta'minlash kerak, lekin ayni paytda haqiqiy hurmat va minnatdorchilik tuyg'ularini ifodalash kerak. Ota-onalarning 42 foizi ham bolalar har doim ham to'g'ri ish qilmasligini qayd etishadi; ularning namoyon bo'lishi juda mo'rt, ular faqat ma'lum muayyan sharoitlarda saqlanib qoladi.

Bolalar o'zlarini ota-onalarga yoki ularning o'rmini bosuvchi shaxslarga xushmuomalalik bilan ko'rsatmaydilar. Bundan tashqari, kattalar ko'pincha bolalarga kattalar bilan munosabatda bo'lish madaniyatini eslatib turadilar va har doim ham bolalarning bir-biriga bo'lgan munosabatida beadab ko'rinishlarni ko'rmaydilar. Ota-onalar bolaning tengdoshlari bilan o'zini qanday tutishi haqidagi savol bilan eng katta qiyinchiliklarga duch kelishdi. "Yaxshi", "oddiy" javoblari shuni ko'rsatadiki, so'ralgan ota-onalarning aksariyati (56%) o'g'li yoki qizi hayotining bu tomoniga shunchaki e'tibor bermagan.

Biroq, ba'zi ota-onalar (8%), asosan, o'g'illarning onalari shunday javob berishdi: "O'qituvchi ko'pincha bolaning o'rtoqlari bilan muomala qilishda qo'polligidan shikoyat qiladi, ko'pincha laqablarni manzil sifatida ishlatadi, bu esa, keraksiz nizolar va janjallarga olib keladi".

Shunday qilib, olingan ma'lumotlar maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila sharoitida muloqot madaniyatini rivojlantirishni pedagogik qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq keyingi ishlarning vazifalari va usullarini aniqlashga imkon berdi. U quyidagilar bilan belgilanadi:

bolalar bog'chasi va oilada rivojlanayotgan muloqot muhitini yaratish;

og'zaki muloqot va o'zaro ta'sir holatlarini yaratish;

bolalar va kattalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni modellashtirishga qaratilgan birgalikdagi bo'sh vaqtni ta'minlash va tashkil etish;

"kattalar – kattalar", "kattalar – bola" va "bola – bola" chig'izig'i orqali hurmatli munosabatning ijobiy namunasini ko'rsatish;

turli qo'shma o'yinlarni (syujetli-rolli, konstruktiv, kompyuter, teatrlashtirilgan, didaktik, dramatizatsiya o'yinlari va boshqalar) tashkil etish va o'tkazish;

tabiat qo'yniga, muzeylarga, ko'rgazmalarga va boshqalarga birgalikda ekskursiyalar va sayrlar tashkil etish; madaniy-ma'rifiy muassasalarga tashrif buyurish; mazmunning xilma-xilligi va ota-onalar va bolalar o'rtasidagi muloqot doirasini kengaytirish;

maktabgacha yoshdagi bolalar o'rtasida muloqot madaniyatini tarbiyalash uchun oila bilan o'zaro munosabati; ota-onalarning pedagogik bilimlarini oshirish bo'yicha tarbiyachining ishi.

Rivojlanayotgan tarbiyaviy vaziyatni yaratish quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak: o'quv faoliyatini tashkil etish va o'tkazish, ijtimoiy rivojlanish holatlari, bolalar bilan suhbatlar, didaktik o'yinlar, badiiy adabiyotlarni o'qish, maqol va maqollarni tahlil qilish va keyinchalik o'ynash va boshqalar.

Bolalar va ota-onalar bilan birgalikda quyidagilar kerak:

ochiq tomoshalarni tashkil qilish, buning natijasida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiy o'zaro ta'sir holatiga, birgalikdagi mashg'ulotlar va birgalikda dam olish haqida qiziqarli va mazmunli hikoyalar tuzishga imkon beradi;

bolalar va ota-onalarning hayotida sodir bo'ladigan barcha qiziqarli voqealar haqidagi hikoyalarini o'z ichiga olgan dizayn portfelli;

fotoalbomlarni tartibga solish va boshqalar. Ushbu materiallar maktabgacha ta'lim muassasasida ota-onalar va o'qituvchilar yig'ilishlari va maslahat punktlarini tashkil qilish uchun bahona bo'lishi mumkin. Bu ishning muvaffaqiyati bevosita ota-onalarning qiziqishi va faolligi bilan bolalarni muloqot madaniyatiga o'rgatish bo'yicha tarbiyachining takliflariga javob berishga bog'liq.

Xulosa. Maktabgacha ta'lim muassasa tarbiyachisining ota-onalar bilan birgalikdagi ishi bolani tengdoshlari, turli xil oila a'zolari bilan muloqot qilish, ularni hurmat qilish, muloqotning to'liq sherigi sifatida o'z o'rmini aniqlash zarurligini anglashga olib kelishi zarur. Bunday tadbirlarning ijobiy natijasi bolalarni yosh va millatlararo muloqot doirasiga kiritish, ularga ijtimoiy muhitga ehtiyotkor munosabatda bo'lish, muhimi, ularga tengdoshlar va kattalar bilan muloqot qilish qobiliyatini o'rgatish va shu bilan birga madaniy joziba va o'zaro munosabatlarning asosiy qoidalari va talablarini hisobga olish zarurligini tushunishga yordam berish uchun haqiqiy imkoniyat yaratiladi.

ADABIYOTLAR

1. "Ilk qadam" o'quv dasturi. T.: 2018.
2. Qodirova F.R. «Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi ruhiy omillari» Toshkent. «Istiqlol» 2016y.
3. Berdaliyeva G.A. Maktabgacha ta'lim muassasalarida nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasini takomillashtirish. 13.00.08 – "Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi". pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent – 2019.
4. Общение и речь: Развитие речи у детей в общении со взрослыми / под ред. М.И. Лисиной. – М.: Педагогика, 1985. – 208 с.
5. Лаврентьева Г.П. Культура общения дошкольников. – Киев: Рад. школа, 1988. – 125 с
6. Общение и речь: Развитие речи у детей в общении со взрослыми / под ред. М.И. Лисиной. – М.: Педагогика, 1985. – 208 с.
7. Zufarova M. Yetti yoshli bolalarning psixologik jihatdan maktab ta'limiga tayyorligi. Ps.f. kandidati ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. – T., 1969. –S. 215.
8. Ibragimova K. Maktabgacha ta'lim muassasalarida badiiy adabiyot. (ilk, kichik, o'rta, katta va tayyorlov guruhlar uchun mashg'ulotlar to'plami).T., 2012.
9. Mirjalolova L. Bolalarning nutqiy faolligini oshirish. T.: 2016.